

В. А. Косинська,
здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ)

УДК 347.763 (477)

ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Здійснено критичний аналіз нормативно-правових актів, які регламентують розвиток діючої системи страхової діяльності в Україні. Автор приходить до висновку, що до страхових правовідносин, окрім майнових, належать також відносини з приводу організації страхової справи, відносини суб'єктів з банківськими установами, з бюджетом, органами державної влади та управління, що врегульовуються нормами інших галузей права. З'ясовано, що складовою галузі цивільного є підгалузь зобов'язального права, що посідає центральне місце в системі цивільного права; страхування — це комплексний інститут зобов'язального права, який включає сукупність цивільно-правових норм, які характеризуються певною специфікою. Визначено місце засад права і специфічних галузевих засад у системі джерел правового регулювання страхування. Зроблено висновок, що ключові засади страхування містять необхідні положення щодо ефективної роботи системи страхового нагляду в країнах-учасницях Міжнародної асоціації органів нагляду за страхуванням.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, правове забезпечення, засади страхування, нормативно-правові джерела.

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, і покладає на державу обов'язок забезпечувати права і свободи людини [1]. Держава повинна створити умови для реалізації прав людини, проте зробити це лише власними зусиллями вона не спроможна, зважаючи на скрутне матеріальне становище. Охороняти та забезпечити реалізацію прав і свобод людини можна шляхом створення в умовах перехідної економіки ринкових інститутів, які виконували б такі функції та стимулювали розвиток суспільства загалом. Одним із таких інститутів є інститут страхування [2, с. 13].

Страхування як необхідна умова розвитку та стабільності держави та її невід'ємна функція дозволяє зменшити економічні втрати, а подекуди зміцнити економічний суверенітет країни. Виконання державою притаманних їй функцій реалізується правовим (законодавчим) шляхом. У свою чергу, на державу покладається обов'язок забезпечення реалізації стратегічної ролі страхування, що полягає у відновленні певних інтересів.

У науці цивільного права, зокрема в працях Т. В. Блащук, С. М. Братуся, Ю. О. Заїки, В. М. Никифорака, С. А. Пилипенко, досліджено окремі проблеми страхування в Україні. Однак дискусійними у теорії цивільного права та практиці його застосування залишаються питання визначення нормативно-правових джерел та засад страхування в Україні.

Мета статті — визначити та структурувати основні правові документи, які регламентують розвиток діючої системи страхової діяльності в Україні, з'ясувати підходи щодо її вдосконалення, визначити засади страхування.

До цього часу немає однозначного підходу щодо чіткого визначення місця правовідносин страхування в системі права. Тому питання правового регулювання страхових правовідносин та дослідження його правової форми вимагає перш за все визначення місця цих відносин у комплексі правовідносин.

Ця обставина зумовлена самою специфікою страхових правовідносин, що містять як майнові, так і організаційні та розподільчі елементи. З цього приводу в літературі можна зустріти діаметрально протилежні точки зору. Увесь комплекс страхових правовідносин належать як до сфери регулювання окремої галузі права [3, с. 15], так і комплексної галузі права [4, с. 89]. З іншої точки зору, ці правовідносини є інститутом цивільного [5, с. 3], або ж, на думку інших, фінансового права в частині правового регулювання обов'язкового страхування [6, с. 235–238] і, нарешті, доведення існування комплексного інституту страхового права [7, с. 30].

На наше переконання, до страхових правовідносин, окрім майнових, належать також відносини з приводу організації страхової справи, відносини суб'єктів з банківськими установами, з бюджетом, органами державної влади та управління, що врегульовуються нормами інших галузей права.

Характерні ознаки комплексної галузі страхового права свідчать про те, що та сукупність правових норм, що регулює страхові відносини, не володіє об'єктивними властивостями самостійності, які притаманні кожній окремо взятій галузі права.

Вважаємо, що можна стверджувати про комплексний характер норм, які регулюють відносини страхування і становлять окремий інститут права, оскільки мають однорідний характер. Слід говорити про наявність у системі цивільного права комплексного правового інституту страхування.

Правовідносинам страхування, незважаючи на складну подвійну природу, властиві усі елементи предмета правового регулювання інституту права, а саме специфічні суб'єкти та об'єкти регульованих відносин, специфічні суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що складають зміст правовідносин страхування. Правові норми інституту страхування регулюють майнові відносини суб'єктів страхових правовідносин. Специфічним є й метод правового регулювання.

Таким чином, місце правовідносин страхування можна визначити так: до галузі цивільного права належить підгалузь зобов'язального права, що посідає центральне місце в системі цивільного права; страхування — це комплексний інститут зобов'язального права, який включає сукупність цивільно-правових норм, які характеризуються певною специфікою.

Тому важливим є чітке визначення місця страхових правовідносин у системі права, з'ясування таких їх елементів, як нормативно-правові джерела та засади.

Аналіз нормативно-правових джерел страхування спонукає до висновку, що Закон України “Про страхування” від 7 березня 1996 р. [8] став першим нормативно-правовим актом, що найбільш повно регулював виникнення, зміну та припинення правовідносин із страхування, створив умови для стрімкого розвитку відносин страхування в нашій країні, а також визначив загальні засади здійснення добровільного та обов'язкового страхування.

До джерел правового регулювання страхової діяльності слід віднести низку кодексів (Митний кодекс України [9], Повітряний кодекс України [10] та ін.), низку нормативно-правових актів, що встановлюють обов'язкове особисте страхування (Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” (ст. 20) [11], Закон України “Про захист прав споживачів” (ст. 10) [12] та ін.).

Страхова діяльність регулюється також низкою підзаконних нормативно-правових актів Верховної Ради України, Президента, Кабінету Міністрів України, а також актами місцевих органів влади та управління.

У переліку підзаконних нормативно-правових актів особливе місце займають укази та розпорядження Президента. Наступне місце в системі підзаконних нормативних актів займають акти уряду. Постанови Кабінету Міністрів України, що регулюють страхову діяльність, охоплюють досить значний відсоток законодавства. Окремими з них визначається порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації учасників страхування.

Ними також регулюється порядок здійснення кожного з видів особистого обов'язкового страхування та державного обов'язкового страхування, наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 707 "Про порядок і умови державного обов'язкового особистого страхування осіб рядового, начальницького та вільнонайманого складу органів і підрозділів внутрішніх справ республіки" [13].

Інструкції міністерств та державних комітетів, положення, накази, методики підлягають реєстрації у Міністерстві юстиції України, після чого стають джерелом страхового права. Вони закріплюють спеціальні виконавчі, контролюючі, розпорядчі функції цих органів центральної виконавчої влади.

На локальному рівні правове регулювання страхових правовідносин здійснюється статутом (положенням) страхової організації як організаційної основи її діяльності, а також Правилами (умовами) страхування та договором страхування (страховим свідоцтвом).

До джерел страхового права належить також звичай ділового обороту. Такими звичаями можуть бути, зокрема, зразкові умови договору у випадках, коли в договорі немає відсилання до цих умов. Зразкові умови можуть бути викладені у формі зразкового договору або іншого документа.

Правову регламентацію відносин сторін у страхуванні завершує договір страхування. У теорії права договір здебільшого розглядається як підстава для виникнення правовідносин, тобто як юридичний факт. Разом з тим індивідуальний договір є актом, що породжує індивідуальні правові приписи.

Саме таке регулювання має місце у системі страхування. Цивільне законодавство передбачає лише загальні засади і межі здійснення страхової діяльності, відносячи конкретизацію їх відносин на розсуд сторін (ст. 5 Закону України "Про страхування") [8].

Частинною національного законодавства України щодо правового регулювання страхової діяльності є джерела міжнародного характеру, ратифіковані Верховною Радою України. Це дає змогу учасникам страхових правовідносин безпосередньо керуватись та застосовувати норми міжнародного права.

Директиви ЄС, які хоч і не є джерелом права у вузькому розумінні, проте на їх основі приймаються акти України. Зокрема це Директива 2000/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради про наближення законів держав-членів щодо страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів та про внесення змін і доповнень до Директив Ради 73/239/ЄЕС та 88/357/ЄЕС (четверта Директива страхування відповідальності) від 16.05.2000 р.; Директива 2001/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради про реорганізацію та ліквідацію страхових підприємств від 19.03.2001 р. [14].

Потреби суспільства в правовому регулюванні окремих правовідносин відображаються в правових засадах (принципах) загалом та засадах страхування зокрема. Принципи права пронизують усе страхове законодавство та відображають його найбільш суттєві особливості. Тому врахування загальних засад права є запорукою правильного розуміння і застосування норм страхового законодавства.

Загальноприйнятим у теорії права вважається поділ засад на загальноправові, міжгалузеві, галузеві, а також ті, що властиві правовим інститутам. Слід врахувати, що в процесі застосування загальні засади права трансформуються в галузевому законодавстві, в нормах та інститутах певної галузі [15, с. 64–68].

Однією з основних загальноправових засад є засада законності. Разом з тим слід зазначити, що наявність у цивільному законодавстві великої кількості бланкетних норм, які відсилають до різноманітних підзаконних нормативних актів, інструкцій, положень, правил, що приймаються виконавчими органами, не сприяє реалізації цієї засади. Зокрема ст. 7 Закону України “Про страхування” визначає, що порядок проведення й особливі умови ліцензування обов’язкового страхування визначаються Кабінетом Міністрів України [8].

Слід враховувати, що в процесі застосування загальноправові засади трансформуються в галузевому законодавстві, в нормах та інститутах певної галузі [16, с. 64–68]. Інститут страхування в основі регулювання базується на засадах, що характерні всьому національному законодавству та праву.

Серед науковців, які досліджують страхування, загальноприйнятим є поділ спеціальних засад здійснення страхової діяльності на такі, як страхового (майнового) інтересу, найвищої добросовісності (найвищої довіри), засада відшкодування, засада безпосередньої причини, засада суброгації, засада взаємодії страховиків (подвійного страхування) [3, с. 10–12].

Дослідимо детальніше зміст окремих засад та ступінь їх відображення в українському страховому законодавстві.

Відповідно до засади страхового інтересу страхувальник повинен мати майновий (фінансовий) [17, с. 56] об’єктивний [18, с. 28–29] інтерес до конкретного об’єкта, який підлягає страхуванню, на підставі якого він може отримати вигоду у вигляді матеріальної захищеності від втрат життя, здоров’я та працездатності [19, с. 89–93].

Зауважимо, що укладення договору страхування повинно базуватися на засаді найвищої довіри, яка у законодавстві багатьох країн закріплена на законодавчому рівні. Зокрема досить детально врегульовано право страховика розірвати договір у тому випадку, коли страхувальник не повідомив усю інформацію, необхідну страховику при прийнятті рішення щодо можливості укласти договір. Так, при страхуванні життя страхувальник зобов’язаний повідомити про свій стан здоров’я сьогодні та в минулому, про наявність фізичних недоліків та інших відомостей про стан здоров’я.

Доводиться констатувати, що засада найвищої довіри з боку страховика на сьогодні недостатньо розвинена. Справді, наскільки страхувальник може довіряти страховику, яким чином він може отримати інформацію, що дасть такій “довірі” реальне підґрунтя [2, с. 23]?

Подекуди надійність страховика отожднюється із платоспроможністю, яка визначається у вигляді нормативу співвідношення суми страхових резервів і власного капіталу до сукупності всіх страхових зобов’язань за всіма договорами страхування [20, с. 42].

Більш вдалим є визначення поняття фінансової надійності страхової компанії, яке включало б у себе аспект, що не враховується попередніми критеріями і дає більш реальну характеристику можливостям страховика виконати свої зобов’язання перед клієнтами. Погоджуємось з науковцями, що фінансова надійність страхової компанії — здатність компанії виконувати свої функції за будь-якої економічної чи політичної ситуації в обсязі і формах, які вважаються прийнятними в обставинах, що склалися [21, с. 18].

Гарантією доступу страхувальників до повної інформації про діяльність страховика, як об’єкта вибору і проявом найвищої довіри з боку страховика до страхувальника, на нашу думку, має стати щорічна звітність останніх за аналогією до звітності банків України (ст. 34 Закону України “Про страхування”) [8].

Процес інтеграції України в Європейське співтовариство неможливий без реформування правового інституту страхування, що вимагає встановлення відповідних принципів, на підставі яких здійснюється державне регулювання страхової діяльності в ЄС і в інших країнах з ринковою економікою.

У 1994 році органами нагляду за діяльністю у сфері страхування було створено Міжнародну асоціацію органів нагляду за страхуванням (IAIS), а у 2003 р. Україна стала її повноправним членом. Відповідно до статуту діяльність IAIS передбачає розробку міжнародних принципів і стандартів страхування та управління у цій галузі, забезпечення підтримки та вивчення документів, що стосуються страхового нагляду.

Основним призначенням ключових засад страхування є наявність необхідних положень щодо ефективної роботи системи страхового нагляду в цих країнах. Вони, зокрема, повинні виступати основним орієнтиром для органів нагляду в усіх юрисдикціях, можуть бути доповнені залежно від спеціальних умов та особливостей ринків страхування, повинні допомагати органам нагляду виконувати функції на ринку страхування.

Таким чином, чільне місце в системі джерел правового регулювання страхування в Україні посідають засади права і, зокрема, специфічні галузеві засади. Вони постійно присутні у сфері регулювання страхування, в тому числі впливають на зміст інших джерел правового регулювання страхування.

Критичний аналіз нормативно-правових актів, що прийняті з часу отримання Україною незалежності, з'ясування їх позитивних рис і недоліків, спонукає до висновку про подальше вдосконалення розвитку страхової галузі з урахуванням світового досвіду та національних особливостей. Крім цього, гармонізація національного законодавства з європейськими нормами врегулювання претензій є одним з напрямків інтеграції держави до Європейського простору.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. № 30 [Текст] // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. *Блащук, Т. В.* Цивільно-правове регулювання особистого страхування [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Блащук Тетяна Володимирівна. — К., 2003. — 255 арк.
3. Страхове право України [Текст] : підручн. [для вищих навч. закл.] / Д. П. Біленчук, П. Д. Біленчук, О. М. Зальотов, Н. І. Клименко. — К. : Атіка, 1999. — 361 с.
4. *Толстой, Ю. К.* Кодифікація громадянського законодавства в СРСР 1961–1965 рр. [Текст] : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.712 / Ю. К. Толстой. — Л., 1970. — 33 с.
5. *Богдан, В. В.* Обязательства по государственному страхованию [Текст] : учебн. пособ. / В. В. Богдан. — Х. : Юрид. ин-тут, 1986. — 51 с.
6. *Воронова, Л. К.* Финансовое право [Текст] : навч. посіб. [для студ. юрид. вузів та фак-тів] / Л. К. Воронова. — К. : Вентурі, 1998. — 384 с.
7. *Сергеев, А. П.* Гражданское право [Текст] : учебн. / А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. — М. : ПБОЛ Л. В. Рожников, 2000. — Т. 2. — 632 с.
8. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР [Текст] // ВВР. — 1996. — № 18. — Ст. 78.
9. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
10. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>.
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
12. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
13. Про порядок і умови державного обов'язкового особистого страхування осіб рядового, начальницького та вільнонайманого складу органів і підрозділів внутрішніх справ республіки : постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 707 [Електронний

- ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_225.
14. Про наближення законів держав-членів щодо страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів та про внесення змін і доповнень до Директив Ради 73/239/ЄЕС та 88/357/ЄЕС (четверта Директива страхування відповідальності) : директива 2000/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16.05.2000 р. [Електронний ресурс]. — URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_220.
15. Кожевников, С. Н. *Общеправовые и отраслевые принципы: сравнительный анализ* [Текст] / С. Н. Кожевников, А. П. Кузнецов // Юрист. — 2000. — № 4. — С. 64–68.
16. Орлюк, О. П. *Фінансове право* [Текст] : навч. посіб. / О. П. Орлюк. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 528 с.
17. Захаров, А. С. Доклад на коллоквиум по теме “Имущественный интерес” [Текст] / А. С. Захаров // *Страховое право*. — 1999. — № 4. — С. 56–62.
18. Шиминова, М. Я. *Основы страхового права России* [Текст] / М. Я. Шиминова. — М. : Анкил, 1993. — 173 с.
19. Потяркин, Д. Е. *Интерес в страховании* [Текст] / Д. Е. Потяркин // *Государство и право*. — 1998. — № 4. — С. 89–93.
20. Карян, А. В. *Основы регулирования страховой деятельности в Республике Армения* [Текст] / А. В. Карян // *Финансы*. — 1998. — № 7. — С. 40–43.
21. Бобко, Т. *Формування понятійного апарату в страхуванні* [Текст] / Т. Бобко // *Фінансові послуги*. — 1999. — № 12. — С. 15–19.

Надійшла до редакції 11.09.2013

Косинская В. А. Источники правового регулирования страхования в Украине

Осуществлен критический анализ нормативно-правовых актов, регламентирующих развитие действующей системы страховой деятельности в Украине. Автор приходит к выводу, что страховые правоотношения кроме, имущественных, включают также отношения по поводу организации страхового дела, отношения субъектов с банковскими учреждениями, с бюджетом, органами государственной власти и управления, регулируются нормами других отраслей права. Выяснено, что отрасль гражданского права включает в себя подотрасль обязательственного права, занимает центральное место в системе гражданского права, страхование же представляет собой комплексный институт обязательственного права, включает совокупность гражданско-правовых норм, которые характеризуются определенной спецификой. Определено место принципов права и специфических отраслевых принципов в системе источников правового регулирования страхования. Сделан вывод, что ключевые принципы страхования содержат необходимые положения по эффективной работе системы страхового надзора в странах-участницах Международной ассоциации органов надзора за страхованием.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, правовое обеспечение, основы страхования, нормативно-правовые источники.

Kosynska, V. A. Sources of Legal Regulation of Insurance in Ukraine

A critical analysis of regulations that govern the development of the current system of insurance in Ukraine has been done. The author concludes that the insurance relationship instead of property ones also include relations with regard to the organization of insurance business, business relationships with banking institutions, the budget, public authorities, which are regulated by norms of other areas of law. It is shown that the field of civil law includes the contractual right that is central in the system of civil law, as insurance is a complex concept of the law of obligations, which includes a set of civil law, which are characterized by certain peculiarity. The place of the principles of law and specific industry principles in the system of sources of legal regulation of insurance is defined. It is concluded that the key principles of insurance contain the necessary provisions for the effective operation of the system of insurance supervision in member countries of the International Association of Insurance Supervisors.

Keywords: insurance, insurance market, legal framework, principles of insurance, legal sources.

